

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

„EMELTE A HONFIUI KEGYELET” A SZÉKESFEHÉRVÁRI VÉRTANÚK EMLÉKOSZLOPA

1849. augusztus 14-én a császári haditörvényszék falragaszokon adta tudtul Pest lakosságának, hogy a hajnali órákban, a pesti Újépület udvarán hat székesfehérvári polgár lövetett agyon.¹ A hirdetmény szerint Hübner András székesfehérvári születésű, 45 éves, katolikus, nős, cserzőtímár, Havelka Ferenc székesfehérvári születésű, 29 éves, katolikus, nős, cserzőtímár, Varga Mihály székesfehérvári születésű, 68 éves, katolikus, nős, szücs, Gáncs Pál, székesfehérvári születésű, 39 éves, katolikus, nős, szücs, Kuczka Mihály kecskeméti születésű, 49 éves, katolikus, nős, kovácmester, Uitz Ignác székesfehérvári születésű 23 éves, katolikus, nőtlen, kőműves „...miután a hadi törvények alapján történt vizsgálat folytán, jelesül az első három, önként bevallották, az utabbiak ellen pedig tanúk által törvényesen bebizonyítottak, hogy folyó év [1849] és hó [augusztus] 10-én Székes Fejérvárott a’ cs. kir. katonaság ellen felfegyverkezett felkelésben, melyben elfogattak, részt vettek; Báró Haynau tábornagy és a’ cs. kir. hadsereg főparancsnoka által Győrött f. e. Julius 1-jén kiadott proclamatioja 3. §. 6. pontja’ s ezzel kapcsolatban lévő hadi törvénykönyv 62. cikkelyének 4. §. értelmében ön és puszkapor által szenvedendő halálra ítéltettek, s rajtuk az ítélet ma reggel végrehajtott. A’ cs. kir. haditörvényszék. Pesten, 1849. évi Augustus 14-én.”²

Az 1849. augusztus 10-i székesfehérvári, úgynevezett haleszi³ felkelés – melynek kivégzett áldozatai voltak a felsorolt fehérvári polgárok⁴ – kevésbé ismert fejezete a szabadságharc végnapjainak. Mindez talán érthető is, hiszen a

¹ Mátray Gábor, 1989. 247.; Kacziány Géza, 1906. 72.

² Magyarul közli Rózsa György - Spira György: *Negyvennyolc a kortársak szemével*. Bp., 1973. 432. A Moenich Károly székesfehérvári városi levéltárnok által megtalált, a halálos ítéletek végrehajtását közzé tevő hirdetmény német és magyar nyelvű szövegét és a Haynau által kibocsátott proklamációt közli Székesfehérvár és Vidéke XVI. évf. 94. 1888. aug. 4.

³ A Halesz a székesfehérvári Budai úti városi sorompótól Keletre elterülő, a Budai út – Királysor – Seregélyesi út által határolt terület. A város tulajdonában lévő, eredetileg homokos, buckás vidékre 1839-ben fákat ültetett város. A nép kételkedve figyelte a felfogadott csósz erőfeszítéseit, s nem igen bízott abban, hogy az oda telepített fák megerednek, s megmaradnak. „Ha lesz, fa lesz.” – járta a szó az emberek között. A fák azonban megnőttek, s a Halesz 1849-ben már erdős, fás terület volt. *Székesfehérvár AnnO* 163-164.

⁴ Városi polgárral csak Havelka Ferenc, Hübner András és Kuczka Mihály rendelkezett.

döntő hadműveletek ekkor már nem a Dunántúlon, hanem az ország déli, délkeleti felében zajlottak. A Dunántúlon a kisebb, elszigetelt ellenállási góccokat leszámítva csak a Klapka tábornok által védett Komárom jelentett komolyabb magyar katonai erőt. Olyannyira, hogy Klapka 1849. augusztus 3-án sikeres támadással szétzúzta a Komáromot délről záró császári erőket, s egészen Győrig nyomult előre.⁵ A támadás eredményeként a honvédség ellenőrzése alá vonta a császáriak utánpótlását eddig biztosító, Buda – Bicske – Bánhida – Kocs – Nagyigmánd – Győr – Bécs útvonalat, az úgynevezett „mészáros” utat, valamint a Győr – Székesfehérvár és a Komárom – Székesfehérvár közötti útszakaszokat. A császári csapatok Buda és Pozsony irányába hátráltak, s feladták észak és kelet-dunántúli pozícióik jelentős részét. A császáriak által kiűrtett megyékbe és településekre visszatért a forradalmi megyei és városvezetés, megkezdődött az újoncozás, és számos helyen népfelkelés meghirdetésére is sor került. Így volt ez Székesfehérváron is.

Fejér vármegye székhelyére még 1849. július 12-én vonultak be az Adolf Schütte altábornagy vezette császári csapatok. A város katonai parancsnoka Falkenhayn vezérőrnagy lett, aki a július 30-án megérkező császári biztossal, Gyulai Gaál Edével⁶ együtt azonnal hozzálátott a rebellis Fehérvár ellenállásának a felszámolásához.⁷ Ténykedésük azonban néhány nap alatt a városi lakosság szembeszegülését váltotta ki. A bevezetett rendkívüli állapot ellenére, azzal mit sem törődve, a katonai hatóságok falragaszait az emberek letépkedték, az utasításoknak, rendeleteknek nem engedelmeskedtek, a rájuk kivetett katonai kötelezettségeket nem teljesítették. A városban egyre feszültebbé vált a helyzet. A polgárok mozgolódtak, kapcsolatot kerestek a megye déli területein állomásozó magyar alakulatokkal, s megkezdődtek egy lehetséges népfelkelés előkészületei is.⁸ A szluini határőr ezred 4. zászlóaljából álló székesfehérvári császári helyőrség helyzete egyre tarthatatlanabbá vált. Falkenhayn és Gyulai Gaál azonban hiába kérték a létszámában csekély, felszereltségében hi-

⁵ Klapka György: *Emlékeimből*. A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybevetve kiegészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Magyar Századok. Bp., 1986. 184-186., 237-240.; Hermann Róbert: 1848-49. *A szabadságharc hadtörténete*. Bp., 2001. 395-398.

⁶ Gyulai Gaál Edét, a konzervatív nézetéről ismert Tolna megyei középirtokost még Windisch-Grätz herceg nevezte ki: 1849. január 17-én Fejér vármegye és Székesfehérvár sz. kir. város ideiglenes császári és királyi biztosává.

⁷ SZVL Bizottmányi jegyzőkönyv 1849. No. 3338., 3347., 3354., 3377., 3387., 3401., 3426., 3515.

⁸ Lauschmann Gyula III. 213-218.; Erdős Ferenc, é. n. 49-50.; Erdős Ferenc, 1998. 250-259.

ányos megszálló határőr zászlóalj megerősítését, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagy, pest-budai kerületi parancsnok ezt nem teljesítette. Falkenhayn végül 1849. augusztus 5-én, Klapka sikeres ki- és előretörésének hírére, valamint az érezhetően növekvő polgári ellenállást látva feladta a várost, s Martonvásárig húzódott vissza.

Falkenhayn visszavonulása katonailag aligha volt igazolható, hiszen ezzel a stratégiaileg fontos Győr – Székesfehérvár – Komárom háromszög, mely biztosította a Bécs és Buda közti kapcsolatot, ismét magyar kézbe került.⁹ Fehérvár népe persze ujjongott, s dacára Falkenhayn fenyegetéseinek, az emberek leszaggatták a császári zászlókat, elzavarták a megszállókat kiszolgáló városi tisztikart, s lelkesen fogadták a visszatérő egykori városkapitányt Hamvassy Imrét, aki nemzetőr alakulata élén augusztus 7-én vonult be Székesfehérvárra. Hamvassy azt tervezte, hogy Székesfehérvár központtal szervezi meg a megyei ellenállást. Ezért ide várta Noszlopy Gáspár kormánybiztost és csapatait, s felvette a kapcsolatot Klapkával is.¹⁰ Hamvassynak sietnie kellett, hiszen mint képzett katona tudta: a császári hadvezetés hamarosan kísérletet tesz a város visszafoglalására. Egyrészt hogy ismét biztosítsa a Béccsel való összeköttetést, másrészt pedig, hogy szétverje a szerveződő újabb ellenállást. Hamvassy ezért próbálta meg figyelteni az ellenség mozgását, s a császáriak várható támadási irányába felderítőket küldött ki. Ezzel a feladattal bízta meg Havelka Ferenc nemzetőr kapitányt és Hübner András nemzetőrt is, akiknek a Seregélyes felőli ellenséges csapatmozgásokról kellett híreket hozniuk. Hamvassynak ugyanis olyan információi lehettek, hogy Falkenhayn Martonvásárról Adony felé mentel, hogy az ottani mozgolódást leverje. Ha közben Fehérvár ellen fordul, akkor Seregélyes irányából tudja megközelíteni a várost.¹¹ A két nemzetőr augusztus 9-én éjjel körül indult el felderítő útjára.¹²

Hamvassy tehát délkeleti irányból várta a császári erők támadását. Falkenhayn azonban Kempen altábornagy szigorú parancsának¹³ engedelmességre, nem Adony ellen vonult, hanem augusztus 9-én Székesfehérvár ellen vezette csapatait. Zászlóaljával – amely kb. 700 főt számlált – így nem Seregélyes irányából, hanem kelet felől, a budai úton, menetből támadta meg Székesfehérvárt. Az 1849. augusztus 9-ről 10-re virradó éjszaka kibontakozó támadás hírére

⁹ Tóth Gyula, 1978. II. k. 108.

¹⁰ Boross Mihály, é. n. 66.; Demeter Zsófia, 1999. 30.; Erdős Ferenc, é. n. 54.

¹¹ Tóth Gyula, 1978. II. k. 109.

¹² Demeter Zsófia, 1999. 30-31. Hübner András egyébként Hamvassy Imre sógora volt.

¹³ Tóth Gyula, 1978. II. k. 109.

Hamvassy hajnali fél háromkor félreverte a harangokat, s a lakosságtól támogatott népfelkelők első hulláma – létszámuk 7-800 körülire tehető – a budai út térségében felvette a küzdelmet a lovasság és tüzérség nélkül támadó határőr zászlóalj embereivel. A hajnalig tartó rendkívül heves küzdelemben időközben beavatkoztak a város többi részéből, sőt a Magyaralmás környékéről érkező népfelkelők is, s így mintegy 2000-2300 fő próbálta megakadályozni a város elfoglalását. Falkenhayn, látva a védők elkeseredett ellenállását, parancsot adott katonáinak a környékbeli házak felgyújtására. A marhavásár környékének szalmafedeles házai hamar lángra kaptak, s a védőknek immár nemcsak az ellenséggel, hanem a tűzzel is meg kellett birkózniuk. Az oltással és nem a harccal elfoglalt népfelkelők így már könnyű céltáblát jelentettek a katonaságnak. Az összecsapásban 7 népfelkelő – más források szerint 11 – elesett, 23-an súlyosan megsebesültek és a gyújtogatás eredményeként mintegy 70 – más források szerint 83 – ház, az udvarukba behordott gabonával együtt a tűz martalékává vált.¹⁴ Hárman – Süveges József, Kleiner Pál és Fitos Erzse – pedig a felgyújtott házakban lelték halálukat. Többen súlyos égési sérüléseket szenvedtek.¹⁵

Falkenhayn mindennek ellenére nem érezhette győztesnek magát. Tartva a székesfehérvári lakosság további ellenállásától, valamint a közelben gyülekező honvéd és felkelő egységek esetleges támadásaitól, nem rendezkedett be a városban. Még megszálló helyőrséget sem hagyott Székesfehérváron. Kifáradt és leharcolt zászlóaljával Pákozdtól felé vonult vissza. Majd arra a hírre, hogy Székesfehérváron újabb népfelkelő egységek gyülekeznek, egészen Tétényig hátrált.¹⁶

¹⁴ SZVL Tanácsülési jegyzőkönyv 1849. No. 9.; Erdős Ferenc, 1998. 263-264. Erdős huszonegy sebesültről tud.; Mátray Gábor 244.; Lauschmann Gyula III. 220. Lauschmann tizenegy halálesetről szól. Adatai szerint nyolcan a fegyveres harcban, hárman pedig a tűzvészben haltak meg. A sebesültek számát tizenhétre teszi. – Koller János adonyi róm. Kath. Plébánia adminisztrátorának naplója 1848-ból. In: *A székesfehérvári egyházmegye névtára*. Székesfehérvár, 1983. 54-55. Koller szerint a császáriak nyolcvannégy házat gyújtottak fel, s amikor ő augusztus 11-én Fehérváron járt, még füstölögtek azok romjai.

¹⁵ Dr. Holly Ferenc, a Függetlenségi és 48-as Párt helyi elnöke 1909-es ünnepi beszédében három tűzvészben elpusztult személyt említ. *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

¹⁶ Tóth Gyula, 1978. II. k. 110.; Falkenhayn 1849. decemberében, ill. 1850. májusában igazoló jelentést írt Haynaunak, melyben megpróbálta székesfehérvári kudarcát magyarázni. *Journal respektive Schilderung der Ereignisse in und bei Stuhlweissenburg unter dem k. k. Generalmajor Graf Falkenhayn vom 16-ten July bis 19-ten August 1849., nebst einem Einbegleitungs-Bereich und 38 Beilagen*. A dokumentum másolatát lásd: Szent István király Múzeum helytörténeti adattár 7044.; Eredetije: Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten. Karton 1851. Hauptarmee Detailakten 1849-13-3.

Falkenhayn magával hurcolta, majd pedig Pestre vitette azokat a székesfehérvári népfelkelőket, akiket a vád szerint harc közben, fegyverrel a kézben fogtak el a császári katonák.¹⁷ Elsőként a seregélyesi felderítő útjukról visszatérő Hübner Andrást és Havelka Ferencet tartóztatták fel és fogták el a császári előőrsek. Előbbitől töltényeket és egy kétsövű puskát, utóbbitól egy egycsövű fegyvert foglaltak le. A két nemzetőrt erős kötelekkel a Halesz-kert fáihoz kötözték. Hamarosan hatra emelkedett a foglyul ejtett fehérváriak száma. Az összecsapás és az utána sorra kerülő razzia során fogták el Gáncs Pált, akinél két pisztolyt, Uitz Ignácot, akinél pikát, Varga Mihályt és Kuczka Mihályt, akiknél pedig fegyverként használt ásót, illetve kaszát találtak.¹⁸ Az elfogottak órákon keresztül szenvedtek a fákhöz kötve a nagy melegben, majd pedig erős katonai fedezet mellett megindították őket a Pákozd – Sukoró – Vence – Baracska – Martonvásár útvonalon Pest felé.

A hat székesfehérvári nemzetőrt a pesti Újépületben ítélte halálra a cs. kir. haditörvényszék. Utolsó óráikról keveset tudunk, de búcsúleveleik és a kivégzés részletei ismertek.¹⁹ A kivégzetteket jeltelen sírba temették, így sem a hozzátartozók, sem pedig Székesfehérvár lakossága nem tudta leróni kegyeletét a vértanúk emléke előtt. Csak 39 évvel a tragikus események után, 1888. augusztus 15-én avatták fel ünnepélyes körülmények között a Halesz-kertben a székesfehérvári vértanúk emlékoszlopát.

A mártírhált halt székesfehérvári nemzetőrök emlékének méltó megörökítését Horváth József tobak²⁰ „szobrot a vértanúknak” felkiáltással vetette fel a székesfehérvári Függetlenségi Körben²¹ 1885-ben.²² A kezdeményezést Havranek József polgármester²³ is támogatta, s 1885. március 14-én közadakozásra szóló lelkes felhívás jelent meg a Székesfehérvár és Vidéke című lapban

¹⁷ Mátray Gábor, 1989. 245.

¹⁸ Demeter Zsófia, 1999. 31.; v. ö. Kacziány Géza, 1906. 72-74.; Lauschmann Gyula III. 219-220.

¹⁹ Gracza György: *Az 1848–49-i magyar szabadságharc története*. Budapest, 1893-1899. V. köt. 816-817., 874-875.; Boross Mihály, é. n. 87.; Demeter Zsófia, 1999. 31., 33.; Lauschmann Gyula III. 221.; *Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc forrásai*. Szerk.: Csurgai Horváth József, Hudi József, Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 1998. 437-438.; Magony Imre: *Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban*. Székesfehérvár, 1998. 98-100.; Kuczka Péter: „Tudásom, lelkem szerves részévé vált...” (Családi dokumentumok 1848–49-ből). *Árgus*, 1998/2. 59-62.

²⁰ cserzőtímár

²¹ A Függetlenségi Körnek 1885-ben Kostyelik Ferenc Palotai utcai vendéglője adott otthont. Lásd erre vonatkozóan Frigyi Katalin, 2003. 156.

²² *Székesfehérvár és Vidéke*. XII. évf. 32. 1885. márc. 14.

²³ Havranek József 1878-tól 1908-ig volt Székesfehérvár polgármestere.

Csitáry G. Emil lapszerkesztő tollából. Csitáry ezekkel a szavakkal szólította fel adakozásra a város polgárait: „*ősi királyi városunk vértanui ma is távol tőlünk a budapesti sirkertben nyugsznak és itt körünkben ma még nincs emléküik semmivel megörökítve; holott felednünk nem szabad, mert ők is a többi hősökkel együtt a szent szabadság halottai. Ez okból alakult meg egy bizottság, mely erkölcsi kötelességet vél teljesíteni akkor, midőn a haza függetlenségéért s a nemzet szabadságáért vívott harcok alatt ártatlanul kivégzett vértanuinak emlékét egy, az ugynevezett „Halesz-kert” elején felállítandó emlékkő által megörökíteni akarja. Ez emlékkő... a dicső napok vértanuinak emlékét lesz hivatva megörökíteni...*”²⁴

A szoborbizottság, mely valójában nem szobor, hanem emlékoszlop készítésére és annak ünnepélyes felállítására jött létre, Havranek József polgármester vezetésével alakult meg. Elnevezése azonban mindvégig „*vértanu-szobor végrehajtó bizottság*” – röviden csak szoborbizottság – maradt. A bizottság tagjaivá választották:

Thassy-Becz Bélát, Fejér megyei árvaszéki elnököt, volt honvédszázadost, akit Aradon 1849-ben öt év várfogságra ítélték, s melyből Olmützben másfél évet le is töltött;²⁵

Dr. Éder Józsefet, a székesfehérvári 48-as honvédek egyletének elnökét;

Dr. König Mór apát kanonokot, volt boglári r. kat. káplánt, akit az 1849. szeptember 4-én Pesten az Újépületben kihirdetett haditörvényszéki ítélet szerint kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet „*vasban eltöltendő 15 évi várfogságra*” változtatták, melyből König öt évet Königsgrätz várában raboskodott;

Boross Mihály ügyvédet, aki 1848–49-ben Fejér vármegye másodalispánja, majd kormánybiztosa, később vésztörvényszéki elnöke volt. A szabadságharc leverése után négyévi várfogságra ítélték, melyből két évet a bécsi Criminal Gebäude-ban, kettőt pedig Josefstadt várában letöltött;²⁶

Erekly Alfonzot, a ciszterci főgimnázium tanárát;

Miháلكovits Dezső távirtda főnököt, volt 48-as honvédet;

Horváth József tobakot, volt nemzetőr főhadnagyot, a vértanú Havelka Ferenc rokonát; Hübner Imrét, a kivégzett Hübner András fiát;

Csitáry G. Emil, a Székesfehérvár és Vidéke című lap tulajdonosát és szerkesztőjét, egyben a bizottság jegyzőjét;

²⁴ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 100. 1888. aug. 18.; A felhívást más helyi lap is leközölte. Pl. a Szabadság V. évfolyamának 1885. március 15-i számában.

²⁵ Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Bp., 1988. 602.

²⁶ Boross Mihály a Hamvassy Imre által 1849. augusztus 10-én kezdeményezett népfelkelést meggondolatlanak és felelőtlennek minősítette. Boross Mihály: *Élményeim 1848–1861*. Székesfehérvár, 1881. II. k. 225-226.

Dr. König Mór apát halálát követően a bizottság Nagy Ignác ügyvéddel, a Függetlenségi Párt városi vezetőjével, majd később Patay János főmérnökkel egészült ki.²⁷

A bizottság megalakulását ezekkel a szavakkal köszöntötte a Szabadság című lap: „A bizottság célja tehát, e vértanúk emlékét egy az úgynevezett Halesz elején felállítandó emlékkő által megörökíteni. Lehetetlen, hogy Székesfehérvár város polgárai valamennyien ne járulnának e szent cél mielőbbi elérésére filléreikkel. Üdvözljük a bizottságot...”²⁸

Az eredeti gondolat, valamint a bizottság terve szerint a vértanúk emlékét megörökítő emlékoszlopot tehát a közadakozásból befolyt összegből kellett megépíteni. A családi hagyomány szerint az emlékoszlop felállításához szükséges kezdeti tőkét Számmer Imre nyomdatulajdonos – 1885. áprilisától a közkedvelt székesfehérvári lapnak, a Szabadságnak a tulajdonosa, majd 1887. áprilisától felelős szerkesztője – teremtette elő egy ígéret körül kialakult vita eredményeként. Az eset 1885. augusztus 12-én, Kostyelik Ferenc Palotai utcai vendéglőjében történt, ahol a szórakozó, s egymást ugrató társaság vitába bonyolódott annak eldöntése érdekében, hogy Számmer Imre fogadást ajánlott-e dr. Károlyffy Nándor ügyvédnek, vagy sem. Hosszas lármázást követően a jelen lévők úgy döntöttek, hogy fogadás nem köttetett, hanem csak ígéret hangzott el. A becsületére oly büszke Számmer Imre ekkor a szóban forgó összeget a vértanúk emlékoszlopának felállítására ajánlotta fel. A kezdeményezéshez a társaság tagjai is csatlakoztak, és ki-ki anyagi lehetőségeihez mérten megtette felajánlását.²⁹ Számmer Imre a későbbiekben is támogatta az emlékoszlop ügyét. 1885 decemberében például az emlékmű javára sikeres jótékonyági estélyt rendezett a Kostyelik vendéglőben.³⁰

Az oszlop rajzát és tervét, a székesfehérvári Havranek Ferenc műépítész, a budapesti Műegyetem segédtanára készítette.³¹ A megvalósítás érdekében városszerte gyűjtés indult, melynek eredményéről és az oszlop felállításának lehetőségeiről a bizottság 1888. március 12-i ülésén számolt be. Az elnöklő Havranek József először a gyűjtés eredményéről tájékoztatta az összejövetelen megjelent Csitáry G. Emil jegyzőt, Thassy-Becz Béla, Nagy Ignác, dr. Éder József, Patay János, Horváth József és Hübner Imre bizottsági tagokat, s tétele-

²⁷ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 100. 1888. aug. 18.

²⁸ Szabadság. V. évf. 1885. március 15.

²⁹ Frigyk Katalin, 2003. 156-157.; Szabadság, V. évf. 1885. aug. 13.

³⁰ Frigyk Katalin, 2003. 157.; Szabadság, V. évf. 1885. dec. 15.

³¹ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 100. 1888. aug. 18.

sen felsorolta a gyűjtőívesek által befizette összeget. Közölte, hogy összesen 1495 forint és 46 kajcár gyűlt össze. Ezt követően beszámolt arról, hogy „a szobor elkészítésére vonatkozó árlejtési hirdetményt” szabályszerűen közzétették, de a szobor elkészítésére egy vállalkozó sem jelentkezett. Az ülésen meghívottként jelen levő Havranek Antal kőfaragó szobrász – a tervező Havranek Ferenc édesapja – ennek lehetséges magyarázataként kifejtette, hogy a költségvetés egyes tételei nagyon alacsonyan lettek meghatározva, így aligha lesz olyan vállalkozó, aki a szobrot elkészíti. Miután további bevételekkel nem számolhattak, a bizottság úgy döntött, hogy az összegyűlt adománynak fedeznie kell az emlékmű felállításának a költségét. Ezért felkérték Havranek Antalt, hogy az eddig a Vásártéren álló, eredetileg Gorsiumból való, s Szent István bazilikájába másodlagosan beépített gránit oszlop³² felhasználásával, az előirányzott 1478 forint 34 krajcárért „egyezség útján a szobor elkészítését elvállalni” szíveskedjen. Havranek azzal a kikötéssel fogadta el a munkát, hogy ha az emlékmű alapja a tervezetben megállapítottnál magasabb lenne, s ez több munkát igényelne, a többlet munkadíjat megfizetik neki. Más, esetleges többletmunkáért utólagos térítést nem kért. A bizottság elfogadta a mester kiegészítését, s ezzel az egyezség megkötött. A megállapodás értelmében az emlékoszlopnak 1888. július 31-ig kellett elkészülnie. Avatását és ünnepélyes leleplezését 1888. augusztus 15-re tervezte a bizottság. Egyben kijelölték azt a három tagot – Patay János, Horváth József és Nagy Ignác személyében – akik feladatként kapták a Halesz-kertben a szobor végső helyének kijelölését, és a munkálatok folyamatos felügyeletét. Az ülésen még két fontos határozat született. A bizottság egyrészt jegyzőkönyvileg mondott köszönetet Nagy Ignácnak azon felajánlásáért, hogy a szobor bekerítéséhez szükséges felsőörsi kőből készülő nyolc oszlopkövet a városnak adományozta, s azt díjmentesen a helyszínre is szállíttatja. Másrészt pedig arról döntöttek, hogy az avató ünnepség rendező bizottságát majd csak a szobor elkészültekor fogják megválasztani.³³

Az emlékoszlop ünnepélyes felavatásának programját 1888. július 26-i ülésén tárgyalta a bizottság. Határoztak a vértanúk emlékét megörökítő, Nagy Ignác által pergamenre írt emlékiratnak a szobor alapkövében történő elhelyezéséről.³⁴ Az emlékiratot a bizottsági tagok aláírták és a város pecsétjével is megjelölték. A bizottság utasította a kőfaragó mestert, hogy az oszlopon kifaragott pajzsokba a kivégzettek neveit, a nevek alá pedig külön-külön ke-

³² Lauschmann Gyula IV. 166.; Demeter Zsófia, 1999. 34.

³³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 31. 1888. márc. 13.

³⁴ Lauschmann Gyula IV. 164.

resztet, és a vértanúhalál idejét vesse bele. A kivégzés időpontjaként a bizottság tévesen az 1849. augusztus 15-ét adta meg. Elfogadták egyúttal dr. Éder József javaslatát, aki az oszlop feliratára a következő javaslatot tette: „*Emelte a honfiai kegyelet az 1848-49-ik évi önvédelmi harcz ezen áldozatainak. 1888.*” Az 1888. augusztus 15-re tervezett ünnepségre a polgárság értesítése céljából falragaszokat is szövegezett a bizottság, s megbízta Horváth József bizottsági tagot, hogy a vértanúk rokonait írja össze. őket ünnepélyes hangú meghívóban invitálta az emlékezésre a bizottság.³⁵

Az emlékünnepekre szóló felhívás 1888. augusztus 4-én jelent meg a helyi lapokban. A Székesfehérvár és Vidéke „*Vértanúink kegyeletemelte szobránál rendezendő emlékünnepe*” című írásában ezekkel a szavakkal hívta az ünnepségre Székesfehérvár szabad királyi város polgárait: „*A Székesfehérvárott 1849. augusztus 14-én vértanui halált szenvedett városi polgárok emlékköve ügyében alakult végrehajtó bizottság a Halesz-kertben felállított emlékkövet augusztus 15-én délelőtt ünnepélyesen fogja átadni a nyilvánosságnak. Ezen magasztos hazafiai ünnepségre Székesfehérvár...nagyközönségét minden társadalmi és rangkülönbség nélkül, mert ez ünnep mindnyájunk szent ünnepe meghívja a végrehajtó bizottság.*”³⁶ A felhívás végén az ünnepi programot is nyilvánosságra hozták.³⁷ A 48-as honvédeket a székesfehérvári Honvédegylet választmánya külön felhívásban szólította fel az ünnepségen való testi részvételre. Tájékoztatták őket a gyülekezés helyéről és idejéről, valamint a honvédejelvények átvételéről.³⁸ A „szoborbizottság” kérését tolmácsolta a polgári lövészegylet tagjai felé a főlövészmeister is, s kérte a tagokat, hogy az ünnepségen minél nagyobb számban képviseltesék magukat.³⁹

Havranek Antal a vállalt határidőre, 1888. július 31-re az emlékoszlopot elkészítette, s azt augusztus első napjaiban a Halesz-kertben felállította. Az augusztus 5-én megjelenő újságok már erről tudósították a város lakosait: „*A mi hat vértanúnk szobra [a tudósító következetesen szoborról ír, holott a valóságban emlékoszlopról volt szó] fel van állítva a Halesz kertben kijelölt, s most e célból magasabbra felemelt helyen. A szobor gyönyörűen sikerült és méltó a megörökített emlékéhez.*”⁴⁰ A hírlapíró arra is figyelmeztetett, hogy a korábban a ki-

³⁵ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 90. 1888. július 26.; A bizottság üléséről a megyei és helyi érdekű társadalmi és irodalmi lap is tudósított. *Fejérvári Hírlap*. II. évf. 88. 1888. júl. 26.

³⁶ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 94. 1888. augusztus 4.

³⁷ Uo.

³⁸ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 97. 1888. augusztus 11.

³⁹ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 98. 1888. augusztus 14.

⁴⁰ Szabadság. VIII. évf. 1888. augusztus 5.

végzés napjaként ismert augusztus 15-i dátum javításra szorul. Ez utalás volt Moenich Károly székesfehérvári levéltárnoknak az előző nap a Székesfehérvár és Vidéke című lapban megjelent⁴¹ forrásközlésére, mely a kivégzés pontos időpontjával együtt szó szerint közölte a halálos ítéletek végrehajtását közzé tevő hirdétmény szövegét. Mindez azonban már nem változtatott az eredetileg 1888. augusztus 15-re tervezett ünnepség időpontján.

A vértanú-szobor végrehajtó bizottság 1888. augusztus 12-én Havranek József polgármester elnöklésével tartotta utolsó ülését, melyre a gyűjtőívesek is meghívást kaptak. A résztvevők elfogadták az ünnepi nap programját, s különös tekintettel a vértanúk rokonaira a meghívottak körét. Véglegesítették továbbá az útvonalat, a menet és a koszorúzások sorrendjét. Az emlékoszlop körüli tér elrendezésére négytagú bizottságot jelöltek ki Havranek József, dr. Éder József, Patai János főmérnök és Tomsich Gyula gazdasági tanácsos személyében. A bizottság tagjai az ülést követően megtekintették a helyszínt, s az elrendezési utasításokat közölték Módlich Róbert városi kertésszel. A vértanú-szobor végrehajtó bizottság még egy bizottság kiküldéséről határozott, melynek feladata az emlékoszlop formális átvétele volt a kőfaragó mestertől. Rögzítették ugyanakkor azt is, hogy a tényleges átvételre csak a két évi jótállási idő eltelte után kerülhet majd sor. A Patai Jánosból, dr. Éder Józsefből és Szammer Imréből álló átvévo bizottság augusztus 13-án a délelőtti órákban vette át az emlékoszlopot Havranek Antaltól.⁴²

1888. augusztus 15-e péntekén ünnepi zászlódíszbe öltözött Székesfehérvár belvárosa. A Városház tér és a Kaszárnya utca épületeit nemzeti színű zászlókkal és a város zászlaival lobogózták fel. A szervezésbe azonban hiba csúszott. Hiányzott a vármegye ünnepi lobogója és az ünnepi menet vonulásának tervezett útvonalán, a Budai úton a bizottság „a rendezés körüli izgalomban” elfelejtette értesíteni a háztulajdonosokat, így azok nem mindenhol rakták ki az ünnepi zászlókat.⁴³

A Városház téren gyülekező ünneplő tömegben ott voltak az egykori 48-as honvédek is. A kokárdákkal feldíszített sokaság 10 órakor indult el a Kaszárnya utca, Budai út irányába. A menet elején a vértanú-szobor végrehajtó bizottság tagjai haladtak Havranek polgármester vezetésével. Utánuk az 1810-ből való „polgári nemzetőri” zászlókat vitték. Az egyik mögött Székesfehérvár veterán polgárai, a másik alatt a több száz tagú 1848-as honvédegyelet tagjai

⁴¹ Lásd a 2. számú jelzetet.

⁴² *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 98. 1888. augusztus 14.

⁴³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

haladtak, dr. Éder József elnök vezetésével. Őket egy új, díszes lobogó alatt a Tóth Artúr vezette székesfehérvári Függetlenségi Kör, majd a tűzoltó egyesület és a székesfehérvári ipartársulat tagjai követték. A Halesz-kert felé vonuló díszes csapathoz a fehérvári lakosok szép számmal csatlakoztak, s így az ünnep-lő sokaság „több ezerre menő impozáns tömeggé növekedett.”⁴⁴

Az emlékszobor előtti téren a város vezetői, a városi testületek és az emlékbizottság tagjai; a vértanúk rokonai, hozzátartozói valamint az ipartársulat „dalkara” várta a menetet. Az ünnepi felvonulók megérkezését követően az énekkar előadásában elhangzott a Himnusz, majd Nagy Ignác, a szoborbizottság tagja felolvasta a vértanúk haláláról, az emlékoszlop eszméjének megszületéséről és a megvalósítás részleteiről szóló, általa szerkesztett emlékiratot. Beszéde végén tájékoztatta a hallgatóságot, hogy az elhangzott szöveg egy példányát a bizottság döntése értelmében, az emlékmű alapjában is elhelyezték.⁴⁵

Ezt követően, az ünnepség szónokának, Havranek József polgármesternek, a vértanú-szobor végrehajtó bizottság elnökének az avató beszéde⁴⁶ következett, majd a székesfehérvári Honvédegylet elnöke, dr. Éder József szólt a bajtársak nevében. Havranek felidézte a magyar nemzet történelmének szomorú és dicsőséges pillanatait, a fehérvári vértanúk kapcsán utalt a szabadságharc utáni megtorlásokra, az elnyomatás évtizedeire, s a kiegyezés által teremtett fejlődési lehetőségekre. A polgármester érzelmekkel és pátosszal teli beszédébe irodalmi idézeteket is elhelyezett. Éder József felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy a vértanúk ugyanazért az eszméért harcoltak, melyekért a honvédek is küzdöttek. Beszéde végén díszes koszorút helyezett el a bajtársak és az ünneplő közönség nevében az emlékoszlop talapzatán. Ezzel kezdetét vette a koszorúzási ünnepség. Éder felolvasta azok neveit, akik rokoni, baráti kegyeletből, vagy mint testületek képviselői koszorút helyeztek el. A rokonok részéről Gáncs Pál gyermekei, Kuczka Mihály azonos nevű fia, valamint Gáncs Pálnak a sógora, Hegyi József és családja róttá le a kegyelet virágait. A rokonok megemlékezését követően a vértanúk előtt tisztelgő testületek koszorúit helyezték el. A székesfehérvári Függetlenségi Köré, majd a helybéli szücs ipartestületé, végül a tobak ipartársulaté. A Függetlenségi Kör koszorúját „a szabadságharcz vértanuinak” felirat díszítette. A szücs-testület az „1849. aug. 14-én elhalt társaiknak” míg a tobak ipartársulat Havelka Ferenc cserzőtímár személyének állított emléket.⁴⁷

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Havranek József emlékoszlop avató beszédének teljes szövegét a Függelékben közöljük.

⁴⁷ *Székesfehérvár és Vidéke*. XVI. évf. 98. 1888. augusztus 14.; Uo. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

Az egyszerű, csendes ünnepség az ipartestület énekkarának előadásában a Szózáttal zárult. Az emlékező sokaság a Kórház utcán keresztül, rendezetten, „a gyász elegikus színezetével, és a hazafias ünnep hangulatával” telve vonult vissza a városba. A menet élén Seidel Lajos rendőrkapitány haladt. őt követték Töltényi Antal és Endl József, akik visszafelé a városi polgárőrség zászlóit vitték. Majd a városi tisztikar, a veterán polgárok, a 48-as honvédek és a törvényhatóság tagjai következtek. A menetet csakúgy, mint a kivonulás alkalmával, a városi lakosság zárta.⁴⁸

A haleszi felkelés áldozatainak emlékműve a Budai és a Seregélyesi utak találkozásánál, mint egy felkiáltójel emlékeztette az arra járókat a város forradalmi hagyományaira és 1848-49-es múltjára. A Halesz-kertet az évek során folyamatosan parkosították, s Erzsébet királyné 1898. szeptember 10-i tragikus meggyilkolását követően díszcserjékkel, díszfákkal valóságos ligetté, parkká alakították.⁴⁹ Az Erzsébet ligetnek átkeresztelt Halesz-kert ettől kezdve nemcsak a március 15-i és október 6-i városi megemlékezéseknek lett a színhelye, hanem kedvelt kiránduló és sétálóhelye lett a fehérváriaknak. Az arra járók közül egyre többen jegyezték meg, hogy a sima lappal lefedett vértanú emlékoszlop olyan, mintha nem fejezték volna be, mintha valami hiányozna róla. Disszonáns hatása miatt így nem fejezi ki kellően a város és a polgárság kegyeletérzését. A szóbeszéd az emlékoszlopot – formájára utalva – csak gyertyatartónak nevezte, talán emlékeztetve arra, hogy a Halesz-kertben történt 1888-as felállítása előtt a Vásártéren állt, tejetén egy petróleumlámpával.⁵⁰

Az emlékoszlop szoborral történő kiegészítésének az ötlete a Függetlenségi Kör választmányi ülésén vetődött fel 1905-ben. A szoborbizottság ugyan nagy lelkesedéssel megalakult, de erőfeszítéseit eredmények nem kísérték. Már-már úgy tűnt, hogy a szobor gondolata egyike lesz a nagy reményekkel induló, de megvalósíthatatlan terveknek, amikor a Függetlenségi Kör 1908. február 16-i közgyűlésén Szöllősy Ferenc hírlapíró ismételt felvetette az emlékoszlop szoborral történő kiegészítésének az ügyét. Szöllősy kezdeményezésére újjáalakult a szoborbizottság, melynek elnökévé dr. Saára Gyula polgármestert, országgyűlési képviselőt, egyben a Függetlenségi Kör elnökét választották. A szoborbizottság tagja lett továbbá Bilkei Ferenc felsővárosi plébános, Fekete Géza, dr. Holly Géza, a Függetlenségi és 48-as Párt székesfehérvári elnöke, Németh János és Kovács Ferenc tímármester.⁵¹

⁴⁸ Uo. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

⁴⁹ Lauschmann Gyula IV. 202-203.; *Székesfehérvár AnnO* 164.

⁵⁰ Lauschmann Gyula IV. 164.

⁵¹ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

A bizottság nagy lendülettel látott munkához, s az emlékoszlopra kerülő szoborminta tervezésével és költségvetésének elkészítésével Bory Jenő⁵² székesfehérvári születésű, mindössze 29 éves, fiatal szobrászművészt bízta meg. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a szükséges összeg adományok útján történő összegyűjtése is. A bizottság által felkért gyűjtőivesekhez (dr. Saára Gyula, Tóth Arthur, Bilkei Ferenc, Rauscher Béla, Kovács Ferenc, Konrád Kálmán, Pethő Miksa, Richter József, Laufenauer Ferenc, Kovács Alajos, Ditmár József, Stéger Péter) önkéntesek is csatlakoztak, mint például a kivégzett Hübner András rokonságához tartozó Hübner Andor, illetve számos középiskolai tanuló.⁵³ Dr. Saára Gyula polgármester külön felhívásban ismertette a megkezdett gyűjtést a lakossággal, s kérte a polgárokat, hogy az emlékoszlop kiegészítésének költségeihez mindenki lehetőségeihez mérten járuljon hozzá. Példaként hozta fel Szalkay Lajos színigazgatót, aki az 1908. december 22-i előadás – Jókai Mór: A kőszívű ember fiai – tiszta jövedelmét ajánlotta fel erre a célra. A polgármester egyúttal arra kérte a lakosságot, hogy színházjegyek vásárlásával segítsék a gyűjtést.⁵⁴ A december 22-i ünnepi előadásnak óriási sikere lett⁵⁵, s ezen egy alkalom 357 koronával növelte a bevételeket. Maga Saára Gyula polgármester egyedül 1371 koronát gyűjtött, s így rövid idő alatt, az év végére összesen 2140 korona befizetését regisztrálhatta a bizottság.⁵⁶

Időközben Bory Jenő szobrászművész elkészült a mintákkal, melyek közül a bizottság a szabadságharcot allegorikusan ábrázoló, a nemzet szabadságáért és az ország függetlenségéért küzdő, láncait tépő sast (a köznyelv turulmadárnak említi) fogadta el. A 80x80x150 cm-es⁵⁷ emlékműnek bronzba öntése, cizellálása és patinálása, a gipszöntéssel és a tervezéssel együtt 3140 koronába került. Bory a teljes költségvetéshez fényképeket is mellékel, melyeket megküldött Saára polgármesternek. Jelezte továbbá, hogy az öntéssel 1909. augusztus 20-ra kész lehet.⁵⁸ Saára, hogy a hírről tájékoztatást adhasson, 1909. július 21-re összehívta a Függetlenségi Kör választmányát, s egyben jelezte, hogy augusztus első napjaiban rendkívüli közgyűlés is várható, ahol megtárgyalhatják az egész kérdéskört, s dönthetnek a szoborleplezés és az ünnepség részleteiről.⁵⁹

⁵² Bory Jenő 1879-1959.

⁵³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁵⁴ Uo. XXVI. évf. 146. 1908. december 10.

⁵⁵ Uo. XXVI. évf. 152. 1908. december 24.

⁵⁶ Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁵⁷ Bory Jenő, 2001. 210.

⁵⁸ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 88. 1909. július 20.

⁵⁹ Uo.

A Függetlenségi Kör július 21-i választmányi ülésén, az elnök teljes körű tájékoztatást adott a gyűjtés állásáról és Bory szobrászművész ajánlatáról. A választmány egyhangúlag elfogadta Saára Gyula indítványát és Bory Jenőt megbízták a szobor ércbe öntésével.⁶⁰ Nem született azonban döntés a szobor felállításának az idejéről. Erről csak később, szeptember eleji ülésükön, a nyilvánosság kizárásával döntöttek.⁶¹ Ennek oka, hogy a Bory által jelzett augusztus 20-a egyáltalán nem nyerte el a Függetlenségi Kör tagjainak a tetszését, hiszen az szinte egybe esett volna I. Ferenc József augusztus 18-i születésnapjával.⁶²

A szoborbizottság a választmány döntéséről tájékoztatta a városi törvényhatóságot, amely 1909. augusztus 12-i ülésének napirendje közé felvette megtárgyalandónak Saára Gyula polgármester emlékműről szóló jelentését.⁶³ A szoborbizottság előterjesztésében kérte a várost, hogy a szobor felállítására adja meg az engedélyt. Egyben megfogalmazta azon kérelmét is, hogy a törvényhatóság oly összeggel járuljon hozzá a szobor felállításának a költségeihez, amennyi az adakozáson túl fedezetlen maradt.⁶⁴ A szoborbizottság kérelmét a Törvényhatósági Bizottság vita nélkül teljesítette és a hiányzó összeget a házipénztárból a bizottság rendelkezésére bocsátotta.

A székesfehérvári Függetlenségi Kör 1909. szeptember elején, a nyilvánosság és a sajtó kizárása mellett tartotta meg azt az ülést, ahol a szobor felállításának időpontjáról határoztak. Ekkor döntöttek arról, hogy a szobor ünnepélyes avatását az aradi vértanúk kivégzésének 60. évfordulóján, 1909. október 6-án rendezik. A döntésnek nem kevés politikai felhangja is volt, hiszen a sajtó és az ellenzék azzal vádolta az amúgy is megosztott⁶⁵ függetlenségi politikusokat, hogy kisajátítják maguknak az ünnepséget. *„Pedig hát elhihetik, hogy a más pártállásuak is vannak olyan jó hazafiak, mint ők, ha mindjárt beérik is azzal, hogy ezt nem kürtölik világgá!”*⁶⁶

Az Erzsébet ligeti vértanú szobor leleplezésének és átadásának hivatalos időpontjáról a szoborbizottság 1909. szeptember végén átiratban⁶⁷ tájékoztat-

⁶⁰ Uo. XXVII. évf. 89. 1909. július 22.

⁶¹ Uo. XXVII. évf. 110. 1909. szeptember 9.

⁶² Dr. Gyimesi Dömötör: *Mikor „szállt” rá a sas az 1848-as emlékműre? Fejér Megyei Hírlap*, 1991. március 15.

⁶³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 96. 1909. augusztus 7.; Uo. XXVII. évf. 97. 1909. augusztus 10.

⁶⁴ Uo. XXVII. évf. 96. 1909. augusztus 7.; Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁶⁵ Alig két hónap múlva, 1909. november 11-én, a Függetlenségi és 48-as Párt két részre szakadt. A Kossuth Ferenc vezette Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Pártra és a Justh Gyula által irányított Függetlenségi és 48-as Pártra.

⁶⁶ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 110. 1909. szeptember 9.

⁶⁷ A szoborbizottság átiratának teljes szövegét a Függelékben közöljük

ta a város törvényhatósági bizottságát, s egyúttal meghívta őket az október 6-i ünnepélyes szoboravatóra. Az átirat teljes szövegét a sajtó is nyilvánosságra hozta.⁶⁸ Néhány nap múlva az ünnepség hivatalos programját is megismerhet- te a nagyközönség. A szervezők falragaszokon és a sajtó útján invitálták a lakosságot a székesfehérvári vértanúk tiszteletére rendezendő október 6-i szoboravató emlékezésre. A rendezőbizottság külön felhívással fordult a városban működő testületekhez, s kérte őket, hogy legkésőbb október 3-ig jelezzék részvételüket és koszorúzási szándékukat dr. Csöppentzky Mihálynak, a rendezőbizottság elnökének, aki egyben a Polgári Dalkör elnöki tisztségét is betöltötte.⁶⁹

Az október 5-én megjelenő Székesfehérvár és Vidéke vezércikkben ismerte az ünnepség programját, s kérte a lakosságot, hogy minél nagyobb számban vegyenek részt az ünnepségen. Tájékoztatták olvasóikat, hogy a Vörösmarty-kör, a Székesfehérvári Tornaegylet testületileg, az Ipartestület választmánya pedig teljes létszámmal vesz részt a szoboravatón. A lap egyben terjedelmes cikket is közölt – Gara József írását – az 1849. augusztus 10-i népfelkelésről és a hat székesfehérvári polgár vértanúságáról.⁷⁰

Székesfehérvár városa ünnepi hangulatban várta 1909. október 6-át. A házakra a nemzeti színű zászlók mellé a gyászlobogókat is elhelyeztek, s dacára annak, hogy az emléknapi hétköznapra esett, számos üzlet ki sem nyitott. A nap délelőtt tíz órakor gyászmisével kezdődött, melyet az aradi vértanúk lelki üdvéért K. Horváth István belvárosi plébános celebrált a Szent István székesegyházban. A gyászmisén a városi és vármegyei hatóságok és az állami hivatalok tagjai testületileg jelentek meg, s tanáraik kíséretében a népiskolai és középiskolai diákok is részt vettek. De képviselték magukat a Függetlenségi Kör tagjai és számos egyéb testületek is.⁷¹

A szobor-leleplezési ünnepségek délután zajlottak. A gyülekezést két órára hirdették meg a szervezők a Városház elé. A több ezres tömeget – melyben ott nyüzsögtek az iskolák tanulói, a különböző hatóságok, körök és testületek küldöttei, a város polgárai – Simon Sándor rendőrfőkapitány rendezte menetbe. Ez több mint egy órába telt, s az eredetileg három órára tervezett indulásból fél négy lett. Az ünneplő közönség a Városház térről a Kossuth utcán⁷² át

⁶⁸ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 117. 1909. szeptember 25. A rendezőbizottság átiratának teljes szövegét a Függelékben közöljük.

⁶⁹ Uo. XXVII. évf. 119. 1909. szeptember 30.

⁷⁰ Uo. XXVII. évf. 121. 1909. október 5.

⁷¹ Uo. XXVII. évf. 119. 1909. szeptember 30.; Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷² A Kossuth utcát 1888-ban még Kaszárnya utcának hívták.

haladt a Budai úton keresztül az Erzsébet liget (Halesz) irányába. A menet előtt két díszruhás lovas rendőr haladt. őket Almássy János városgazda – oldalán egy-egy díszruhás rendőrrel – követte, kezében a Rákóczi-szabadságharc idejéből származó Szűz Mária s lobogóval. A veterán 48-as honvédek – szám szerint tizenhetet – Gánóczy Flóris királyi közjegyző, volt 48-as honvédhadnagy vezette. Velük együtt haladtak a vértanúk rokonai. A város zászlaja után a vármegye és a városi tisztikar következett gróf Széchényi Viktor főispán, Szüts Jenő alispán és dr. Saára Gyula polgármester vezetésével. őket hosszú sorokban követték a városi és megyei hivatalok, igazgatóságok, bankok, iskolák, egyesületek, szövetségek, körök, klubok, asztaltársaságok, társulatok stb. képviselői. Az ünnepélyes csendben vonuló, körülbelül öt-ezer fős tömeget a városi tűzoltók zárták.⁷³

Az Erzsébet ligetben álló emlékművet a rendezők kordonnal kerítették el. Azon belül csak az énekkarok, a meghívottak és a díszvendégek tartózkodhattak. A többiek a kordonon kívül, a Budai úton és a Seregélyesi úton álltak. Az ünnepséget a Himnusz eléneklésével az egyesített dalárdák nyitották meg, majd dr. Holly Géza, a Függetlenségi és 48-as Párt székesfehérvári elnöke beszéde következett. Holly a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméinek 1848-as megvalósulásáról beszélt, majd felidézte a város forradalmi eseményeit. Részletesen szolt az 1849. augusztusi napok eseményeiről, a haleszi felkelésről, a vértanúk elfogatásáról, kivégzésükről, majd pedig az 1880-as évekről, az emlékoszlop felállításának körülményeiről. Ezt követően rátért a szobor felállításának előzményeire, a szervezésre, a gyűjtés körülményeire, s méltatta az adományozókat, a szoborbi-zottság és a városi Törvényhatósági Bizottság áldozatos munkáját.⁷⁴

A megnyitó beszédet követően Fiáth Imre királyi járásbíró szavalta el Philip István tanár október 6-ra írt költeményét, majd a déli vasúti műhely dalárdájának közreműködésében felhangzó Szabadságdal akkordjai közepette sor került a szobor⁷⁵ leleplezésére. Ezt követően Erdőssy Bódog ciszterci tanár tartotta meg ünnepi beszédét.⁷⁶ A Függetlenségi és 48-as párti szónok méltatta a kivégzettek érdemeit, akik nagy és magasztos eszmékért szenvedtek vértanúhalált. Kiemelte, hogy amíg az aradi tizenhárom tábornok dicsősége a nemzetnek, a székesfehérvári vértanúk büszkeségei a városnak. Emlékeztette a jelen lévőket arra, hogy míg más, szerencsésebb nemzetek vértanúit a kiví-

⁷³ *Székesfehérvár és Vidéke*. XXVII. évf. 119. 1909. szeptember 30.; Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷⁴ Uo. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷⁵ Bory Jenő, 2001. 28.

⁷⁶ Erdőssy Bódog ünnepi beszédének teljes szövegét a Függelékben közöljük.

vott szabadság kiterjesztéséért és teljesebbé tételéért áldozták életüket, addig a magyarság hőseinek minden áldozatot századok óta újra meg újra meg kellett hoznia. Ilyen hőökké változtak a fehérvári békés polgárok is, akiket az „esztelen erőszak” juttatott hóhérekékre. Az áldozat azonban nem volt hiábavaló, hiszen az eszme él. Befejezésül a szónok e szavakkal adta át a szobrot a város lakóinak: *„Midőn a bizottság nevében, melyre ezen emlékmű kiegészítésének gondját ruházták, megőrzés, gondozás és megbecsülés végett az emléket átadom, Önöknek Székesfehérvár lakói, azon meggyőződéssel, azon gondolattal, hogy közeledik az idő, melyben az öntudatra ébredt, a cselekvésre elhatározott nemzet teljessé teszi a megdicsőítés glóriáját vértanuinak homloka körül, melyben a sas láncai csak a mult gyötrelmeire fognak bennünket emlékeztetni.”*⁷⁷

Erdőssy Bódog igazi Függetlenségi párti beszéde után a függetlenségi eszme iránt nem kevésbé elkötelezett dr. Saára Gyula polgármester lépett a szobor talapzatára. Beszédében⁷⁸ előbb felidézte a szabadságharc dicső emlékét, a szabadságért, jogért és igazságért folytatott nemzeti önvédelmi harcot. Kiemelte, hogy az 1848-49-es magyarországi események kivívták az egész világ bámulatát, s történéseit örökre megőrzi a történelem. A dicső küzdelmet azonban véres megtorlás követte, melynek a hat városi polgár is áldozatul esett. Az ő tiszteletükre fogott össze a város lakossága, és a törvényhatóság segítségével elkészülhetett a most felavatott szobor. A város polgársága így „hállával és elismeréssel tud adózni” vértanú őseinek. Beszéde végén a polgármester a város nevében átvette a szobrot: *„Midőn tehát a szobor bizottságától átvesszem a vértanuságot szenvedett 6 városi polgár kiegészített szobrát és azt Székesfehérvár szab. kir. város közönségének őrizetébe, oltalmába és gondozásába átadom, – megvagyok győződve arról, hogy a város hazafias közönsége soha sem fogja feledni a dicső mult nagy eseményeit...Ezen szobor serkentse és erősítse meg a város közönségét jövőben is azon nemes küzdelemben, melyet elég sajnos, hogy nemzetünk jogaiért, a polgárok javáért, szeretett édes hazánk önállóságáért még mindig folytatnunk kell.”* Ez után a félreérthetetlenül Függetlenségi párti szónoklat után, Saára Gyula a város hállája és elismeréseként koszorút helyezett el a szobor talapzatán. Ezzel is tisztelegve azok előtt, *„kik mint egyszerű polgárok megmutatták, miként kell szeretni a hazát és miként kell meghalni a hazáért.”*⁷⁹

A város nevében elhelyezett koszorú mellé először dr. Csöppenczky Mihály, a Függetlenségi Kör nevében, majd pedig a 48-as honvédek megbízásá-

⁷⁷ Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

⁷⁸ Dr. Saára Gyula polgármester beszédének teljes szövegét a Függelékben közöljük.

⁷⁹ Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

ból Gánóczy Flóris helyezte el a megemlékezés koszorúját. őket követték: Fejér vármegye közönségének, a székesfehérvári katolikus körnek, az izraelita iskolának, a székesfehérvári cisztercita rend főgimnáziumának, a felsőbb leányiskolának, a székesfehérvári községi iskolai tanítói karának, a székesfehérvári ipartestületnek, a kereskedelmi csarnok dolgozóinak, az öreg honvédeknek, a Vörösmarty Körnek, a Ferenc József nőnevelő intézetnek, a székesfehérvári Torna Clubnak, a Pénzügyi Hivatalnak, a DV műhely munkásainak, a főreáliskola ifjúságának, a Székesfehérvári Korcsolyázó Egyesületnek, a Budai II. Rákóczi Ferenc társaságnak, az Országos Vöröskereszt Egylet Székesfehérvár városi választmányának, Székesfehérvár szab. kir. városnak, a Székesfehérvári Takarékpénztárnak, a Felső-és Vizivárosi Olvasókörnek, a Székesfehérvári Munkás Egyletnek, a Palotavárosi Olvasókörnek, a Székesfehérvári és megyei kiskereskedők társulatának, a Székesfehérvári Kereskedelmi Társulat és az általa fenntartott kereskedelmi iskola ifjúságának, a kir. javítóintézet tisztikarának, a székesfehérvári nőegyletnek és végül a Fejér megyei és székesfehérvári orvosi szövetség fiókjának díszszalaggal ellátott koszorú.⁸⁰

A szoboravató ünnepséget az egyesített dalárdák által előadott Szózat dalmái zárták. Az ünneplő sokaság ezt követően eloszlott és a lakosság megindult a város felé. A Bory Jenő alkotásával kiegészített székesfehérvári vértanúk emlékműve ettől kezdve a székesfehérvári március 15-i, és október 6-i megemlékezések állandó helyszínévé vált. De ide zarándokoltak évről-évre augusztus 14-én a város vértanúi előtt fejet hajtó polgárok is.

1909. október 6-át követően az emlékművön és közvetlen környezetében még két átalakítást, illetve egy felújítást hajtottak végre. Az első, magát az emlékművet nem érintette, hanem csak az azt körbevevő léckerítést, melyet 1911-ben Márkus Miksa helybeli lakos saját költségén oszlopos vasrácsra cserélt.⁸¹ A második világháborúban megrongálódott emlékművet 1948. tavaszán, a forradalom és szabadságharc centenáriumaéhoz kötődően állították helyre. A Kovács Károly építőmester nevéhez kötődő munkálatok során a talapzatot keskenyebbre vették, s eltávolították az 1911-ben épített vasrácsot.⁸²

Az 1993-as felújítás alkalmával rendbe hozták az emlékművön található márványtáblát. Rajta a Havelka Ferencnek tulajdonított mondattal, melyet a síralomházban az őt meglátogató nejének és Antal nevű öccsének mondott:

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai*. Székesfehérvár, 1995. 34.

⁸² Fehérvári Népszava. 1948. jan. 30.; *Fehérvári Kis Újság*. 1948. szept. 28.; Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai*. Második javított, bővített kiadás. Székesfehérvár, 2004. 38-39.

„Nyugodtan halok meg mert hazámért halok”⁸³ valamint a vértanúk neveivel. Feliratát azonban nem javították, így Uitz Ignác neve azóta is tévesen, Ujtcz Gáspárként írva szerepel rajta.

Székesfehérvár egykori városi sorompójával szemben, a Budai és Seregélyesi utak találkozásában felállított vértanú emlékmű a maga nemes, mértéktartó egyszerűségével és finom megjelenésével szinte vonzza az arra elhaladók tekintetét. A ligetes környezetből ki-kibukkanó gránitoszlop, tetején a bronz sejtelmes sötétségbe burkolózó, láncait tépő sassal, olyan emlékmű, amely egyaránt emlékeztet a város elkötelezett 48-as múltjára, a székesfehérvári vértanúkra és a szoborállító polgárság alkotó kezdeményezésére.

FÜGGELÉK

1.

1888. AUGUSZTUS 15.

HAVRANEK JÓZSEF POLGÁRMESTER EMLÉKOSZLOP AVATÓ BESZÉDE

Mélyen tisztelt közönség!

Elhangzott a szó⁸⁴, mely megújítja emlékezetünkben a mai nap bús történetét, s a szíveinkben felidézett hazafiui fájdalmat még is elnémítja bennünk a honszeretet szent érzelme, mely fölėje helyezkedik a rokoni szeretetnek és a vértanúink kínszenvedése által reánk hozott gyász ezen napját ünneppé teszi kebleinkben most, veszteségünk 39-ik évfordulóján. Vértanúinkat, kiknek emlékezetére városunk közönségének hazafias érzülete és kegyelelte itt – elfogatásuk történeti színhelyén ez emlékszobrot állítá, nem kísérték az öröknyugalom helyére hitvestárs, testvér, rokon; sírjaikat nem öntöze meg a részvét könnyüje, és nem állták azt körül apát veszített gyermekek – a kétségbeesésnek szívet rázó fájdalmával; mert az élet és a halál feletti isteni jogot akkor durva ellenség gyakorlá az idegen beavatkozással és árulással⁸⁵ legyőzött magyar nemzet felett, ki röviden bánt a szabadság eszméjének áldozataival – bakó által küldve halálra legjobbjainkat.

⁸³ Lauschmann Gyula III. 221.

⁸⁴ Utalás az előtte szóló Nagy Ignác megemlékezésére

⁸⁵ Utalás az orosz intervencióra és a Görgei árulását hirdető mítoszra.

A magyar nemzet nagy fiai között, kik nemzetünk szabadságáért küzdve az egész világ előtt fényes nevet szereztek maguknak és hazafiságukat vértanúi halállal pecsételték, – a mi vértanuinak egyszerű polgárok valának. Nem ékesíté nevüket czim, rang; nem övedzte homlokukat világra szóló harczai dicsőség, s honnét van az, hogy ez ősz magyar város polgársága osztály és rangkülönbség nélkül ily ünnepiesen áldoz emléküknél? miért veszi körül ezen a polgárok kegyelete által ide helyezett emlékkövet tengernyi néptömeg? miért részese a fájdalom és kegyeletnek az egész város közönsége? és miért osztoznak ez érületben azok is velünk, kik dicső szabadságharczunk alkonyán reánk nehezedett e gyász napokról csak apáik által értesültek?

Győzött ma, népek és nemzetek életében tapasztalt amaz igazság, hogy minden babér elhervad, minden emlék romba dől, de kiknek nevei egy eszmével élnek kapcsolatban, – azoknak emléke felett, az időnek nincsen hatalma!

Vértanuinak itt a családi tűzhelynél, a mindnyájunk által gyermeki szívvel szeretett szülővárosban azon szent eszme érdekében teljesítették polgári kötelességüket, melyért lelkesedve száltak honvédeink csatára s mely ha oly sok drága véráldozat daczára eltiportatott is, – feltámadt újra; mert ma a bölcs király⁸⁶ hozzájárulásával ismét szabad, alkotmányos nemzet vagyunk.

A feledés és közöny gyengeségén diadalt aratott ma – nemes érzelmeinknek gyöngye: a hála, midőn polgárságunk tanúságot tesz ez emlékszobor felállításával arról, hogy híven őrzi szívében azok emlékét, ki érettük és vagyonukért áldozatul estek.

Győzött a szabad eszmék életjoga; mert az eszme, melynek szolgálatában és érdekében vértanuinak sírba szálltak, él, s a hóhérként jelentkezett elnyomás Istennek hála! eltűnt, megsemmisült.

Győzött végre a rokoni szeretet, melynek ha évtizedeken keresztül nem is lehetett e város polgárai részéről méltóképen nyilvánulni, az élet bajai és hányatási között sem halt ki szíveinkből; mert kedves halottainkat lélekben visszahozta az édes szülőföldre, megjelölte e helyen emléküket, az ünnepies végzettséggel együtt üli meg a Feltámadás magasztos eszméjének diadalát; körülállja kimulásuk e jelképes színhelyét a család, testvér és rokon, és néma fájdalommal vegyes hazafiui lelkesedéssel érintkezik vértanuinak szellemével e város összes polgársága; mely koszorus költőnk, Tompa Mihály, e mély érzésű hazafiunak „Halottak emlékezete” című részében oly híven festett érzelmek között állítá ide e szobrot és sereglött ma ide, mintha a költővel együtt mondaná:

⁸⁶ I. Ferenc József

„Szeretben kik vélünk egy valának:
Feledjük-e, midőn már nincsenek?!
Jertek, jertek! s hulló lomb közepett
Úljunk meg a bús emlék-ünnepe!”⁸⁷

Íme! a lelkesedés hangja a fájdalom szavává változott! nézzetek körül e bánatos arcu tömegen, nézzétek e szobrot körülvevő testvérek, rokonok és családtagok fájdalomtól reszkető arczolatját; – a szív szaván szólva – eltávozott azokról a dicsőség fénysugara, átváltozott a honfi és honlány gyenge emberré, hogy könnyüivel, a világ legszebb gyöngyével áldozzék a szerető atya, a testvér és rokon valóban szomorú gyászos emlékének. Látni véli kedveseit, midőn a durva ellenség a családi tüzhely és vagyon védőit kötélre fűzve ez ősi fák néma törzséhez csatolja, melyek szóltanul csak lombjaik suhogásával jelezték fájdalmukat. Hallani véljük a tompa morajt, mely az elfogatás után négy napra arczukkal földre borítá a hat ártatlan polgárt, kikben e gyászoló családok kedveseiket, mi pedig – szeretett polgártársainkat siratjuk.

De félre e sötét képpel! bontakozzunk ki a sziveinket szomorító gyászból; tegyük félre a fátyolt, mely oly gyakran hívatott a magyarnál sebet takarni. Az erdő közepén magányosan álló ezredéves tölgy, ha ezer ág övedzi is koronáját, – legtöbbit szenved a vihartól; mert egyedül áll és csak saját erejére utalva kénytelen dacolni az idők viszontagságaival. Alig van század Magyarország ezredéves történetében, hogy a dicsőség gyásznappal ne váltakozott volna, de a fajunkat jellemző honszeretet ismét palotát emelt a romokból és vértanuink minden hamvadó porából hősök támadtak a Haza védelmére. És Te granit szobor! ki most vértanuink emlékét oly méltóan jelzed, te láttad a magyar nemzeti dicsőségét Szent Istvántól a török pusztítás idejéig.⁸⁸ Tanuja voltál Béla, László, Lajos és a nagy Hunyadinak világra szóló tetteinek! Te, kit a dicsőséget hirdető magasból az anyaföld alá temetett újra az idők hazafiságot hirdetni emelt fel e helyre, te vagy nekünk itt éltető reményünk a költő jóslatához:

„És még neked virulnod kell ő Hon! Mert Isten, ember virraszt pártodon.”

Népek és nemzetek Ura, Mindenható Isten! ki Sajó⁸⁹ és Mohács után sem engedéd elveszni nemzetünket, kinek véghetetlen kegyelme a szabadságharczat

⁸⁷ Tompa Mihály: Halottak emlékezete c. versét 1856-ban írta.

⁸⁸ Utalás arra, hogy az emlékmű gránit oszlopa másodlagos beépítés után, de Szent István bazilikájából származik

⁸⁹ Utalás az 1241-ben a Sajó mellett vívott muhi csatára.

követett gyásznapok után hű magyarjaid sorsát ismét a boldogulás és békés fejlődés útjára vezeté – áld meg e munkánkat, mely a hazáért kimult vértanuk emléke e szobrot állítá; erősíts meg általa fiaink és leányaink szívében az elődök iránt táplált kegyeletet; gyujtsd fel kifogyhatatlan szereteted lángjával szíveinkben a honszerlemet; áraszd el áldásoddal földünket; mert mint a fűszálat a mezőhöz a természet kapcsolá, mi csak e földnek, a hazának lehetünk fiai. Adj erőt, akaratot a minket erősítő összetartozásra, hogy hű magyarjaid egy eszméért lángolva, a sok megpróbáltatás után e szép haza minden talpalatnyi földjén együtt áldják és dicsérik szent nevedet.

A kegyelet szelid karja ápolja és tartsa fenn ez emlékszobort vértanuink örök emlékére!⁹⁰

2.

1909. SZEPTEMBER 25.

A SZOBORBIZOTTSÁG ÁTIRATA SZÉKESFEHÉRVÁR
TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság!

Városunk közönsége, az önkényuralom által az 1848-iki⁹¹ kivégzett székesfehérvári polgárok iránt érzett hálája és kegyelete jeléül az Erzsébet ligetben mér évekkkel ezelőtt Emlékoszlopot állított.

Ezen emlékoszlop művészibbé tétele végett szabadságharcot jelképező szobrot készítettett a város hazafias közönségének és a tekintetes Törvényhatósági Bizottságnak áldozatkészsége.

A szobor már elkészült és a rendezőbizottság az aradi vértanuk évfordulóján, október 6-án ünnepélyes keretben óhajtja azt a tekintetes Törvényhatóság gondozásába átadni.

Midőn ezen ünnepségre a tekintetes Törvényhatósági Bizottságot tisztelettel meghívjuk, nem mulaszthatjuk el, hogy köszönetet ne mondjunk a tekintetes Törvényhatósági Bizottság hazafias érületen alapuló áldozatkészségéért, amellyel lehetővé tette, hogy városunk lakossága méltó emlékművel örökítette meg a szabadságharcban kivégzett polgárai iránt érzett kegyeletét és háláját.

Hazafias üdvözlettel:

A rendezőbizottság.⁹²

⁹⁰ Székesfehérvár és Vidéke. XVI. évf. 99. 1888. augusztus 16.

⁹¹ Nyilvánvaló elírás, hiszen a kivégzés 1849-ben volt

⁹² Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 117. 1909. szeptember 25.

3.

1909. OKTÓBER 6.

ERDŐSSY BÓDOG CISZTERCI TANÁR SZOBORAVATÓ ÜNNEPI BESZÉDE

Mélyen Tisztelt Ünneplő Közönség!

Lehullott a lepel a művész alkotásáról, fönny vergődik az oszlopon láncát tépve a királyi madár, hogy emlékeztessen minket a multra, hogy figyelmeztessen bennünket a jelenre, hogy oktasson, tanítson a jövőre.

Magyar Honfitársaim! Tudtok-e a mai évforduló napon nem emlékezni a multra? Október hatodikán eltudjátok-e szakítani lelketeket az emlékezéstől; megtudjátok-e akadályozni, hogy a gondolat szárnyán újra és újra oda ne szálljon a hazaszeretet golgotájára, föl ne keresse a tizenhárom szabadsághős vesztőhelyét.

Feledkeztek el egy percre a mindennapi élet kenyérkereső gondjáról, küzdelmeiről, ragadjátok ki magatokat ezen a szent hétköznapon a munka zajából.

Ünnepre, elmerülésre, meghatottságra fogékony lélekre van nekem szükségem ma, ha méltatni akarom azok érdemét, kiknek emlékezetét ezen oszlop van hivatva megőrizni.

Drága halottak emlékezetét üljük és nem látom rajtatok a gyászjelvényeit, szemünkben nem csillog a csüggedt siratás könnye, nemzeti zászlónk vidám három színét nem fődtétek be a komor gyász fekete leplével. És így van ez jól, így van ez helyesen.

Nagy, magasztos eszmék, szent ideálok mártírjainak halálán nem a szomoruság lesz úrrá lelkünkön, hanem a bizalom, az erős hit, a szilárd meggyőződés az eszmék, az ideálok diadalában.

Keresztény hitünk mártírjainak emlékét nem gyászünneppel tiszteljük. Az aradi tizenhárom vértanu dicsősége nemzetünknek; a székesfehérvári vértanuk büszkesége városunknak.

Sajnáljátok-e a verejtéket, mit munkátok sikeréért áldoztatok? A nemzetek küzdelmes munkájának, a népek szabadságának verejtéke a vér, mit vértanú fiai áldoznak.

De a gondolattól nem tudok megszabadulni, amely a magyar vértanúk ünnepén a panasz szavát vegyíti dicsőítő zsoltárunkba, egy gondolattól, mely a keserűség érzését vegyíti ünneplésünkbe. Ez a gondolat: hogy míg más előretörő nemzetek a folytonos haladásért áldozzák fiaikat, míg más népeknél a vértanúk sirhantjai a kivívott új jogok, a kiterjesztett, teljesebbé tett szabadság mezsgyéjét jelölik, addig a mi összes küzdelmeinket, nemzeti hőseink bá-

tor önfeláldozását ismételnünk kell, újra kezdenünk kell, mindezen áldozatokat századok óta újra meg kell hoznunk csak annak bizonyítására, hogy magyarok vagyunk, hogy ezeréves országunkban ezeréves intézményeinkkel tovább is, mint szabad nemzet, élni akarunk.

Hatvan éve múltott annak, hogy újra kellett ismételnie magyar nemzetünknek a feleletet, melyre a zsarnoki hatalom, a nemzeti létet tagadó erőszak kérdése rákényszerítette. Századszor újra kellett tettel bizonyítania, hogy e föld az ezerév előtt megalapított Magyarország földje, lakói magyarok, kik ősi szabadságuk szerint akarnak élni.

A felelet, a bizonyítás nagyszerű volt, mely a világ szabad nemzeteinek rokonszenvét és csodálatát vivta ki a magyar névnek.

Hősökké változtak a békés polgárok s lelkes hadseregeik maguk előtt úzva a zsarnok lélektelen hadát, diadalról-diadalra vitte a háromszinü nemzeti lobogót. S ha a zsarnokok szövetsége ki is csavarta kezükből az önvédelemre felemelt fegyvert, bizalmukat, hitüket nemzetük jövőjében nem irhatta ki lelkükből.

De az elvakult zsarnok nem ismerte föl a bizonyító erőt a nemzet igaza mellett a hősök csatában kiontott vérében, bosszutálló, örvöngő dühében verpadra küldi, bitóra kárhoztatja a nemzeti küzdelem színét, virágát. Esztelen erőszak! Vértanuink sirját a szabad Magyarország temetőjének szánta s az lett a forrás, melyhez mindig újra odajárunk, ha csüggedő életreményünket, hitünket, bizalmunkat a nemzet jövőjében felfrissíteni akarjuk.

Mártirjaink sirja lett a mi hitünk erőssége, hogy e nemzet életre hivatott a mi reményünk, meggyőződésünk forrása, hogy hazánk önállósága, teljes független szabadsága a mi jogunk, melynek érvényesítését az igazságszolgáltató Gondviselés megfogja adni hazánknak.

Mikor e nemzet fiai vértanu halálra készen léptek a bitó alá, vagy tárták ki keblüket a gyilkos golyónak, hiányozhattak-e e nagyszerű áldozatnak Székesfehérvár fiai?

Nem kellett-e tanubizonyságot tenniük arról, hogy őskoronázó városunk lakói századokon keresztül hallották, falai még viszhangozzák ma is a király koronázási esküjét, melyben az Isten kegyelméből s a nemzet akaratával föl-kent uralkodó országunk alkotmányos jogait és szabadságát biztosítja.

Székesfehérváriak! Midőn a mai napon a kegyelet, a hála és elismerés virágaival jöttetek ide s koszoruzásra készen álltok vértanuink emléke előtt, értsétek meg a figyelmeztetést, mit az emléket alkotó művész ihletett gondolat-tal mond nektek.

Az áldozat megtörtént, de a sors még láncain vergődik, mártyrjaink a vértanu halált elszenvedték, de az eszme diadala a mi munkánk, a mi szilárd

kitartásunk eredménye s azon elvek, ha való rendületlen ragaszkodásunk gyümölcse lesz, melyért ők vérüket ontották.

Midőn a bizottság nevében, melyre ezen emlékmű kiegészítésének gondját ruházták, megőrzés, gondozás és megbecsülés végett az emléket átadom, Önöknek Székesfehérvár lakói, azon meggyőződéssel, azon gondolattal, hogy közeledik az idő, melyben az öntudatra ébredt, a cselekvésre elhatározott nemzet teljessé teszi a megdicsőítés glóriáját vértanuinak homloka körül, melyben a sas láncai csak a mult gyötrelmeire fognak bennünket emlékeztetni.

S ha Székesfehérvár városa részt vett az áldozatban, biztos vagyok amaz hitemben, hogy kitartással, elvhűséggel részt fog venni a munkában is, mely után kizarándokolhatunk ide elmondani az emlék előtt büszkén, önérzettel, méltósággal, mint az égre szálló sasnak szárnyverése: Szabad nemzet vagyunk, mártirjaink vére nem ömlött hiába.⁹³

4.

1909. OKTÓBER 6.

DR. SAÁRA GYULA POLGÁRMESTER KÖSZÖNTŐ BESZÉDE

Mélyen tisztelt közönség!

A nagy idők dicsőségén lelkesülni tudó hálás utókor hódolati jeléül ércebe önti, vagy kőbe faragja nagyjai emlékszobraikat, hogy időtlen időkig tanuságot tehesenek a nemzet hálájáról, lelkesítő példájuk pedig serkentse az utódokat.

Minden igaz magyar ember kegyelettel és hódolattal őrzi a mult század első felében lefolyt szabadságharc dicső emlékét, midőn a nemzeti szabadság lánglelkű apostola Kossuth Lajos a magyar nép csüggedt lelkébe, a lelkesülés szikráját beoltva, talpra állította nemzetét, hogy a szabadság, jog és igazság, a nemzeti önvédelem legdicsőbb harcát megvívja.

E dicsőségteljes harc véres küzdelmeit, a fényes győzelmeket, a szabadságharc névtelen félisteneit, a magyar hadsereg bátor, vitéz, hősi tetteit, a magyar nemzet lángoló hazaszeretetét megbámulta az egész világ. Ezen nagy és dicső nemzeti harc emlékét az idők végtelenségéig megőrzi a történelem, melynek lapjain aranybetűkkel van beírva azon félistenek, apostolok, vezérek hősi tettei, lángoló hazafisága, kik ezen a gonosz ármány és zsarnok erőszak ellenében folytatott nemzeti küzdelemben, a magyar-nemzetnek hírt, nevet és dicsőséget szerezve, lerakták a magyar állam fennállásának, fejlődésének megdönthetetlen alapját.

⁹³ Székesfehérvár és Vidéke. XXVII. évf. 122. 1909. október 7.

A dicső küzdelmek után, a végtelen megpróbáltatások és szenvedések keserű napjai következtek. A magyar nemzet szabadságáért folytatott önvédelem fegyverét kicsavarta a hősök kezéből. Börtön agyongyötrés, üldözés, kötél és golyó általi halál lett osztályrésze annak, ki hazáját igaz szívvvel szeretete és annak kifejezést is adni merészelt.

Mit tett azon 6 városi polgár, kiknek emlékét őrzi az idők végtelenségéig e szobor? Szerették hazájukat, érdeklődtek annak sorsa iránt s tudtak lelkesedni hazájuk szabadságáért! Mint ártatlan polgárokat hurcolta őket a zsarnok önkény a halálba. A vak gyűlölet, a zsarnoki önkény kegyelmet nem ismert! Vértanui halált kellett szenvednie 6 ártatlan polgárnak.

Székesfehérvár város hazafias közönsége, midőn a vértanuságot szenvedő 6 polgárnak szobrát, társadalmi adakozás és a városi törvényhatóság támogatásával méltóképen, kiegészítette, tanubizonyosságát adta annak, hogy amint lelkesülni tud hazája szabadsága, jobbléte és boldogulásáért, épen úgy hálával és elismeréssel is tud adózni azok emléke iránt, kik hazájuk iránti hűségüket életük árán is kifejezésre juttatták.

Midőn tehát a szobor bizottságától átveszem a vértanuságot szenvedett 6 városi polgár kiegészített szobrát és azt Székesfehérvár szab. kir. város közönségének őrizetébe, oltalmába és gondozásába átadom, – megvagyok győződve arról, hogy a város hazafias közönsége soha nem fogja feledni a dicső mult nagy eseményeit. Ezen szobor legyen örök-időkön át irányítója annak, hogy Székesfehérvár – város közönsége, hiven és kegyelettel őrizze meg azon nagy idő dicső emlékezetét, mely a nemzetnek jogot, egyenlőséget és szabadságot adott.

Ezen szobor serkentse és erősítse meg a város közönségét jövőben is azon nemes küzdelemben, melyet elég sajnós, hogy nemzetünk jogaiért, a polgárok javáért, szeretett édes hazánk önállóságáért még mindig folytatnunk kell.

Most pedig, midőn vértanuságot szenvedett városi polgárok emléksobrára leteszem Székesfehérvár szab. kir. város közönsége kegyeleté, hálája és elismerése koszoruját, teszem ezt azon hő kívánsággal, hogy azoknak példája, kik mint egyszerű polgárok megmutatták, miként kell szeretni a hazát és miként kell meghalni a hazáért, serkentsen és erősítsen meg bennünket, hogy ha ismét jönnek a megpróbáltatások szomorú napjai, lankadást nem ismerő kitartással küzdjünk a jövőben is édes magyar hazánk szabadsága és önállóságáért és ezen nemzeti küzdelemben a magyar a magyart megértve, minden magyar ember lelkében átérezze és minden magyar ajk lelkesen zengje a hő imát, a nagy költő buzdító szövegét: »Hazádnak rendületlenül légy hive, ó magyar!«⁹⁴

⁹⁴ Uo.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Boross Mihály, é. n.** BOROSS MIHÁLY: *Gyászlapok a magyar szabadságharcz történetéből*. Székesfehérvár, é. n.
- Bory Jenő, 2001.** BORY JENŐ. Szerk.: Péntek Imre. Székesfehérvár, 2001.
- Demeter Zsófia, 1999.** DEMETER ZSÓFIA: 1849 ismeretlen epizódja: a haleszi felkelés. In: *Magyar Múzeumok*, 1999/4.
- Erdős Ferenc é. n.** ERDŐS FERENC: *Székesfehérvár a forradalom és szabadságharc városa 1848–1849*. História klub füzetek 8. Szerk.: Beniczky Péterné, Vizi László Tamás. Székesfehérvár, é. n.
- Erdős Ferenc, 1998.** ERDŐS FERENC: *Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849)* Fejér Megyei Levéltár Közleményei 23. Székesfehérvár, 1998.
- Frigyik Katalin, 2003.** FRIGYIK KATALIN: *Typis Számmerianis. A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája 1794–1920*. I. Székesfehérvár, 2003.
- Kacziány Géza, 1906.** KACZIÁNY GÉZA: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1906
- Lauschmann Gyula III.** LAUSCHMANN GYULA: *Székesfehérvár története III. A városi polgárosodás évtizedei 1801–1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848–1849*. Székesfehérvár, 1995.
- Lauschmann Gyula IV.** LAUSCHMANN GYULA: *Székesfehérvár története IV. A szabadságharc leverésétől az első világháborúig 1849–1914*. Székesfehérvár, 1996.
- Mátray Gábor, 1989.** MÁTRAY GÁBOR: *Töredék jegyzemények Magyarország történetéből 1848/49-ben*. Összeállította, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Fülep Katalin. Magyar Ritkaságok. Bp., 1989.
- Székesfehérvár AnnO** DEMETER ZSÓFIA – GELENCSÉR FERENC: *Székesfehérvár AnnO... Pillanatképek egy város életéből*. Székesfehérvár, 1990.
- Székesfehérvár és Vidéke** *Székesfehérvár és Vidéke. Társadalmi, Közművelődési és Szépirodalmi Közlöny*.
- SZVL** Székesfehérvár Város Levéltára
- Tóth Gyula, 1978. II. k.** *Küzdelem, bukás, megtorlás*. Szerk.: TÓTH GYULA. *Magyar Századok*. Bp., 1978. II. k.

Halesz-kerti emlékmű

Halesz-kerti emlékmű

